

Dulinicz, Marek

Trzewik pochwy miecza z Warszawy-Starego Bródna : ze studiów nad zabytkami wczesnośredniowiecznego Mazowsza

Światowit 1 (42)/Fasc.B, 51-58

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**Trzewik pochwy miecza z Warszawy-Starego Bródna
(ze studiów nad zabytkami z wczesnośredniowiecznego Mazowsza)
(Pl. 16-20; 95.2)**

W świadomości społecznej, a także w mniemaniu wielu historyków i archeologów zainteresowanych ostatnio głównie okresem powstawania Państwa Polskiego, wczesnośredniowieczne Mazowsze rysuje się jako region mało ciekawy. Wobec problematyki związanej z Wielkopolską i jej naczelnymi grodami: Gniezmem, Poznaniem, Ostrowem Lednickim; Pomorzem z Wolinem i Kołobrzegiem, czy Małopolską z prastarym Krakowem – rola ziem nad środkową Wisłą nie wywołuje takich dyskusji. Tymczasem, po kilkudziesięciu latach profesjonalnych badań archeologicznych prowadzonych na terenie tej dzielnicy, ukazuje się ona jako obszar interesujący, a przy tym ciągle zbyt mało znany.

Tematem szkicu jest zabytek na Mazowszu unikatowy, a rzadki także na stanowiskach z innych części naszego kraju¹. Mimo, iż odkryty prawie pół wieku temu, nie stał się dotąd przedmiotem osobnej publikacji. Informacje o nim trafiły do polskich badaczy dzięki pracom Krystyny Musianowicz poświęconym badaniom zespołu osadniczego na warszawskim Starym Bródnie (MUSIANOWICZ 1953; 1956). Przedstawiając analogie do tego zabytku badaczka sięgnęła głównie do starszej literatury skandynawskiej, rosyjskiej i, aktualnej wówczas, radzieckiej. Nie wykorzystała natomiast w szerszym zakresie pracy traktującej o okuciach pochow, autorstwa Petera Paulsena (PAULSEN 1953), mimo, iż ukazała się ona na trzy lata przed opublikowaniem wyników prac na Bródnie. Autorka cytuje ją tylko raz (MUSIANOWICZ 1956: 73, n. 54a). Numer przypisu wskazuje, że wstawiono go w ostatniej chwili; prawdopodobnie w latach pięćdziesiątych praca była w kraju trudno dostępna. Oczywiście, także P. Paulsen nie znał jeszcze zabytku z Warszawy-Starego Bródna. Co ciekawe, przedmiot ten także obecnie nie jest znany szerszemu kręgowi badaczy, na co wskazuje brak odwołania do publikacji K. Musianowicz w jednym z nowszych artykułów traktujących, między innymi, o okuciach pochow (KAZAKEVIČIUS 1994). Zna go, choć błędnie zaznacza Warszawę w okolicy Nakła,

W. I. KULAKOV (1985: fig.8). O trzewiku ze Starego Bródna pisał także Jan Żak (ŻAK 1963: 176) w swym zestawieniu „importów” skandynawskich. Przypomniała o nim także kilkanaście lat temu Teresa Kiersnowska, poświęcając nieco uwagi jego pochodzeniu i związkom z „ruskimi Waregami” (KIERSNOWSKA 1992). Chciałbym w tym miejscu powrócić do tego wyjątkowego odkrycia, któremu w dotychczasowej literaturze moim zdaniem poświęcono zbyt mało uwagi.

Badania wykopaliskowe zespołu osadniczego położonego niegdyś na terenach wsi Stare Bródno, dziś na terenie warszawskiej gminy Targówek, Krystyna Musianowicz prowadziła z ramienia Państwowego Muzeum Archeologicznego i Kierownictwa Badań nad początkami Państwa Polskiego. Grodzisko badano w latach 1949-1952, osadę także w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych oraz w 1975r. (MUSIANOWICZ 1956; 1963; 1964; 1965; KULISIEWICZ, MIŚKIEWICZ 1976; LIPIŃSKA, MAŁACHOWSKA 1994). Rozpoznano znaczną część zespołu osadniczego, grodzisko w około 25%. Na terenie osady, zajmującej według szacunków K. Musianowicz około 200 000 m², zbadano nieco ponad 4000 m². Było to więc poważne przedsięwzięcie badawcze, do dziś zachowujące rangę jednych z najważniejszych wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznych stanowiskach Mazowsza. Zaowocowało odkryciem wielu interesujących, często unikatowych na naszych ziemiach zabytków i obiektów. Niektóre z nich stały się przedmiotem osobnych publikacji (MUSIANOWICZ 1950; 1951a; 1951b; RAUHUT 1951; KIERSNOWSKA 1951). W wyniku analizy ujawnionych zabytków zespół bródnowski datowano na X i XI wiek. Przed kilkunastu laty miałem już okazję zająć się problemami związanymi z chronologią, stratygrafią i położeniem zabytkowego kompleksu (DULINICZ 1987). Ze względu na charakter cytowanej pracy mniej uwagi poświęciłem wówczas zabytkom ruchomym. Także po jej ukazaniu się Bródno wracało kilkakrotnie na łamy czasopism naukowych,

¹ W zestawieniu Andrzeja Nadolskiego znajdujemy siedem trzewików (NADOLSKI 1954:156-157). Informacje o odkryciach tych przedmiotów zestawiał ponownie Jan Żak (ŻAK 1963; 1967). Uwzględnił on siedem odkryć trzewików, należących do różnych typów. Prócz okazu z Bródna wszys-

tkie pochodzą z Pomorza (Wolin – 3, Skic, Oksywie, Gdańsk), a tylko cztery (Wolin, Skic) zdobione są motywem prała. W 1995 r. w Trzciny, pow. Jasło, odkryto kolejne, należące jednak do zupełnie innego typu, niż interesujący nas tu zabytek (GARNCARSKI 1996).

między innymi w kontekście problematyki konserwacji zabytkowych obiektów archeologicznych (PIOTROWSKA 1995) i w związku z bardzo skrupulatną analizą zmian sieci rzecznej na zachód od dzisiejszej Warszawy, a więc także w okolicy grodziska (CZARNECKI 1995).

Wiadomości na temat miejsca odkrycia i kontekstu archeologicznego okucia pochwy miecza znajdujące się w publikacjach K. Musianowicz nie są jednoznaczne. Już sprawozdanie z prac wykopaliskowych, wydrukowane w 1953 r. jest niejasne. By to wykazać trzeba zacytować jego fragment: „**Sezon wykopaliskowy 1952 r.** przyniósł dalsze przedmioty świadczące o tym, że mieszkańcy osady w Bródnie Starym zajmowali się obróbką rogu. Do nielicznych znalezisk z lat poprzednich [...] przybyły półfabrykaty z rogu [...] i odpadki oraz przedmiot w postaci zniszczonej łyżwy kościanej [...]. Najciekawszym jednak znaleziskiem osady podgrodowej był trzewik brązowy – zakończenie pochwy miecza [...]. Trzewik został znaleziony na majdanie, w niewielkim oddaleniu od wałów zachodnich grodziska, rzuca nam także światło na rolę grodu. Nadmienić należy, że właśnie na przedpolu wału zachodniego wśród bali konstrukcji drewnianej tutaj znalezionej, zostały odkryte ułamki kafli obcego pochodzenia i część ruskiej, majolikowej płytki z zieloną polewą skręconej w ogniu. Przedmioty te **wraz ze znalezionym w 1951 r. trzewikiem** od pochwy miecza, przynoszą pewne dane odnośnie poznania roli grodu” (MUSIANOWICZ 1953: 56-57; wyróżnienia – MD). Brak w tej publikacji dokładnych danych o miejscu i okolicznościach odkrycia. Z tekstu nie wynika też, czy na zabytek natrafiono w 1951, czy w 1952 r. Niezbyt zręczne jest też użycie w odniesieniu do terenu osady sformułowania „majdan”, które kojarzy się raczej z majdanem grodu.

W części opisowej publikacji z 1956 r. K. Musianowicz podaje: „Ar 35. [...] Z przedmiotów w działce e na głębokości 55 cm znalazł się trzewik brązowy, zakończenie pochwy miecza...” (MUSIANOWICZ 1956: 43), zaś w części analitycznej: „Trzewik ten znaleziony w arze 36 działka a na głębokości 57 cm...” (MUSIANOWICZ 1956: 72). Wątpliwości, co do miejsca odkrycia nie zostały więc rozstrzygnięte. Nie rozwiął ich też Jan Żak, który pisał: „... w 1952 r., na stan. 2 – w otwartej osadzie przygrodowej, na jej majdanie, znajdującym się między osadą właściwą a położonymi od niej na wschód wałami grodu.” (ŻAK 1963: 176). Dopiero sięgnięcie do karty zabytku znajdującej się w Państwowym Muzeum Archeologicznym pozwoliło na ustalenie, iż trzewik

odkryto na działce „e” aru 35. Jest to miejsce położone na zachód od grodu, przy rozsypisku wału, w pobliżu tzw. „pomostu”, w znacznym oddaleniu od ujawnionych w trakcie wykopalisk obiektów osady otwartej. Warto przypomnieć, że ar 35 i sąsiadujące z nim zostały zbadane tylko częściowo, a więc nie ma całkowitej pewności, że w pobliżu brak obiektów osadniczych. Przedmiot odkryto w ciągłej warstwie kulturowej o miąższości 65-70 cm. Prócz opisywanego okucia znalazły się w niej tylko stosunkowo nieliczne fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych oraz drut i nit żelazny.

Uważam, że dotychczasowe publikacje nie ukazały zabytku w sposób odpowiadający jego randze; uzupełnienie tych braków jest jednym z celów tej publikacji. Rozpaczynam od opisu okucia. Przedmiot został odlany z brązu, ma dziś długość 6,3 cm i największą szerokość 4,0 cm. Inną informację (długość 6,5 cm) znajdujemy w publikacji (MUSIANOWICZ 1956: 42)². Jedna strona zabytku jest dobrze zachowana, brak jedynie fragmentu ptasiego ogona i prawego skrzydła oraz części odlewu na obwodzie. Druga strona jest zniszczona. Okucie jest ozdobione siedemnastoma „oczkami” o średnicy 3-3,5 mm, z zaznaczonym środkiem. Prawdopodobnie w zniszczonej, dolnej części obrzeża znajdowało się jeszcze jedno „oczko”, trzy kolejne widać na rozpostartych skrzydłach i korpusie ptaka. Trzewik nie ma otworu na nit (pl. 95.2).

Poszukiwanie zabytków będących analogiami do okucia ze Starego Bródna chcę ograniczyć do przedmiotów najbliższych mu typologicznie. Przypominając dlatego podstawowe dane o zróżnicowaniu tej grupy zabytków, pragnę jednak zastrzec, że nie jest moim celem przedstawienie wszystkich propozycji typologicznych, ani omówienie wszystkich wyróżnionych przez badaczy typów trzewików.

Już T. J. Arne (ARNE 1913) opisał odmienności między trzewikami pełnymi i ażurowymi, zwracając też uwagę na różnorodny sposób ich zdobienia: ornamentem w skandynawskim stylu zwierzęcym, karolińskim motywem zwierzęcym, motywem ptaka w postawie heraldycznej. G. F. Korzuchina wyróżniła osiem typów trzewików pochwy miecza. W podziale tym zabytki analogiczne do bródnowskiego (z „oczkami”) oraz okucia, na których ptaki mają zaznaczony układ piór zaliczono do typu I (KORZUCHINA 1950: tabl. I). Niemal równocześnie kilka typów trzewików opisał Peter Paulsen (1953), nadając poszczególnym osobne nazwy. Do typu

² Zabytek został zmierzony w maju 1999 r. Trzewik ze Starego Bródna znajduje się na wystawie stałej w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Dyrekcji muzeum dziękuję za udostępnienie zabytku i czarno-białej fotografii

i za sfotografowanie zabytku (barwne zdjęcie wykonał Pan Andrzej Ring), zaś Pani Agacie Wójcik i Panu Markowi Urbanowi za pomoc w zbieraniu informacji.

tw. „skandynawskiego” (*„eine skandinavische Gruppe”*) zaliczył okazy ażurowe, ze stylizowanym motywem ptaka i ornamentem zaplatanym. Okucia, także ażurowe, z motywem ptaka, jednak bez zaplatania, zostały przez tego badacza określone jako typ szwedzko-warecki (*„eine schwedisch-waregische Gruppe”*). Dla nas istotne jest zwłaszcza, dokonane przez Paulsena, wyróżnienie wśród okuć tej grupy czterech podtypów: a – d. Okucia ze stylizowanym motywem ptaka, pozbawione zdobienia w postaci żłobków i zapłać – w ich miejsce pojawiają się odciski kółek – badacz zaliczył do podtypu d (PAULSEN 1953: 28-34). Ostatnio dla obu typów wyróżnionych przez Paulsena, i opisanych wyżej, zaproponowano inne, krótsze, oznaczenie. Vytautas Kazakievičius (1994: 42) znalazł na Litwie trzewiki „szwedzko-wareckie” zalicza do swojej typu Ia (ze schematycznie przedstawionym ptakiem). Do typu Ib badacz zalicza trzewiki z ornamentem zaplatanym (według Paulsena jest to *„eine skandinavische Gruppe”*).

Jan Żak pisał o czterech odmianach interesujących nas okuć. Do pierwszej zaliczył zabytki ażurowe, z motywem schematycznego ptaka heraldycznego *en face*, z reliefowo zaznaczonym układem piór na skrzydłach i na ogonie, w ten sposób, że wizerunek przypomina nieco palmietę. Drugiej przypisał także okazy ażurowe, o zbliżonym do poprzednich wyglądzie, pozbawione jednak ornamentu naśladującego pióra na skrzydłach i ogonie, czasem natomiast zdobione kółkami. Do trzeciej odmiany badacz ten zaliczył okucia nieażurowe, z motywem stylizowanego ptaka o ogonie z kontaminacją palmety. Czwartą odmianę, także okuć nieażurowych, tworzą przedmioty z reliefowym motywem stykających się dziobami ptaków. Zabytek z Bródna należy do odmiany drugiej (ŻAK 1967: 303-305). Na niej też koncentruję w dalszym ciągu swą uwagę.

W pierwszej kolejności zwracam uwagę na zabytki najbardziej podobne do okucia ze Starego Bródna. Jedną z wymienionych przez K. Musianowicz analogii jest trzewik z cmentarzyska w Szestowicach (Šestovicja) koło Czernihowa. Wiadomość o jego odkryciu pochodziła z wstępnej publikacji wyników badań tego obiektu (STANKEVIČ 1949). W ponad dwadzieścia lat po ukazaniu się pracy K. Musianowicz opublikowano monografię szestowickiego cmentarzyska (BLIFELD 1977). Dzięki niej wiemy, że znaleziono tam kilka trzewików pochew miecza. Najbliższy bródnowskiemu jest zabytek z kurhanu 58. Jest nieco większy (7 x 4,4 cm; cf.

BLIFELD 1977: 147), niż okaz z Bródna (pl. 16.2; cf. BLIFELD 1977: pl. XV: 4; cf. KOCZOWNICY UKRAINY 1996: 237; fig. 93). Odlano go z brązu, w górnej części widoczny jest czteromilimetrowej średnicy otwór na nit służący mocowaniu okucia do drewnianej pochwy. Z jednej strony zdobiące zabytek „oczka” znajdują się na jego obrzeżu (widoczne jest ich dwanaście), jedno widzimy pośrodku tułowia ptaka, kolejne dwa przy otworze na nit (BLIFELD 1977: pl. XV:4). Podobnie rozmieszczono je po drugiej stronie okucia (KOCZOWNICY UKRAINY 1996: fig. 93). W chwili odkrycia trzewik z kurhanu 58 leżał w pewnym oddaleniu od uszkodzonego miecza. Ponieważ miecz miał wygiętą głownię, przypuszczam, że uszkodzona mogła być także i pochwa, co tłumaczyłoby odpadnięcie okucia.

Kolejny zabytek tej kategorii odkryto w kurhanie 110 tego samego cmentarzyska, na końcu głowni miecza (zatem na właściwym miejscu – pierwotnie na dole pochwy). Jest to okucie brązowe ze stylizowanym ptakiem, ale bez ornamentu. Być może zabytek miał otwór na nit, wielkością zaś chyba przypominał poprzedni, nie ma jednak pewności w tych dwóch kwestiach, bo publikowany rysunek jest mało dokładny (BLIFELD 1977: 176; pl. XXX:1)³.

Bardzo podobny do bródnowskiego przedmiot odkryto w miejscowości Saljušik, nad rzeką Ojat uchodzącą do południowej części jeziora Ładoga, na wschód od Starej Ładogi. Jest odlany z brązu, na obwodzie widać osiemnaście oczek, pośrodku tułowia – jedno, kolejne dwa w górnej części zabytku. Nie ma on jednak, tak jak znalezisko z Bródna, a inaczej niż szestowickie, otworu na nit (pl. 16.3; cf. ARNE 1913: 382; fig. 18; KORZUCHINA 1950: 90, pl. I: 7; u PAULSENA 1953: 31, jako: Gorka, Nikolskon, Ladogagebiet). Już T. J. Arne zauważył, że do tego właśnie zabytku pasuje zachowana częściowo forma (pl. 16.4) znaleziona w warstwie kulturowej (tzw. *„Schwarze Erde”*) emporium handlowego w Birce (ARNE 1913: 382).

Ryciny kolejnych okuć z ornamentem oczkowym opublikował P. Paulsen. Zabytki pochodzą z miejscowości Tönja w Estonii (PAULSEN 1953: fig. 20) i z Åstad na szwedzkiej wyspie Öland (PAULSEN 1953: fig. 21). Okaz z Tönja ma 7 centymetrów wysokości i 4 szerokości. Jest dobrze zachowany. W górnej części zabytku widoczny jest trójkątny otwór na nit. Ornament rozmieszczono na obwodzie okucia (21 „oczek”), w górnej partii (dwa „oczka”) i na korpusie ptaka (cztery

³ W Szestowicach, w kurhanie 42, odkryto także ażurowe, brązowe okucie, zdobione ornamentem zaplatanym (BLIFELD 1977:140, fig. 20).

„oczka”). Strefy bez tego zdobienia są zapełnione liniami przebiegającymi równolegle do krawędzi okucia (pl. 17.1). Trzewik z Åstad jest nieco mniejszy (6,7 x 4 cm), także odlany z brązu i dobrze zachowany. Na jego obwodzie widzimy 15 „oczek”, jedno – na korpusie ptaka. Brak otworu na nit (pl. 17.2). Według Paulsen zabytek może pochodzić z formy znalezionej w Birce (PAULSEN 1953: 28), jednak bliższe porównanie obu okuć wyklucza taką możliwość. Niemal identyczny jest trzewik znaleziony w grobie 92 cmentarzyska w miejscowości Rzewskoje (obwód kaliningradzki); (KULAKOW 1985, fig. 3; 2).

Fragment odlewane go trzewika brązowego znaleziono luźno, w 1929 r., na osadzie przyrodowej w miejscowości Skic⁴ koło Złotowa. Zachowana długość zabytku to 4,2 cm, zachowana szerokość 3,3 cm (NADOLSKI 1954: 34; ŻAK 1963: 82, fig. 77:1). Zabytek jest drugim, obok okucia bródnowskiego, trzewikiem zdobionym tylko ornamentem „oczkowym” z terenu dzisiejszej Polski. Różni się jednak od niego bardzo schematycznym przedstawieniem korpusu i skrzydeł ptaka. Na obwodzie zachowanej części zabytku widoczne jest 17 „oczek”, pięć kolejnych – na wąskim korpusie ptaka (pl. 17.3).

Na dalsze, analogiczne przedmioty natrafiono w litewskiej miejscowości Paragaudis (Pojezierze Żmudzkie, okręg Šilalė). Jeden z nich pochodzi z grobu, drugi to znalezisko luźne. Są z brązu, ich wymiary to: wysokość około 7 cm, szerokość około 4 cm (KAZAKIEVIČIUS 1994: fig. 9:1,7). Na rycinach okazu zachowanego w całości można dopatrzeć się ponad dwudziestu „oczek” na obrzeżu, pięciu – poniżej ogona ptaka i czterech w górnej jego części. Nie widać otworu na nit (pl. 17.4). Okucie z utraconą górną częścią także było zdobione na obwodzie, brak na nim natomiast zdobienia sylwetki ptaka (pl. 18.1)⁵.

Kolejny z zabytków podtypu „z oczkami” to zachowany częściowo trzewik z Mæle w Norwegii ma ornament „oczek” tylko na korpusie ptaka (pl. 18.2; PAULSEN 1953: 28). P. Paulsen wymienia ponadto kilka dalszych, tak zdobionych okuć, jednak bez zamieszczenia ich rycin (PAULSEN 1953: 28).

Publikując rezultaty prac na Starym Bródnie K. Musianowicz wspominała także o innych trzewikach, jej zdaniem podobnych do interesującego nas tu okucia (MUSIANOWICZ 1956: 72-73). Brak rycin tych zabytków sprawił, że czytelnik był pozbawiony samodzielnej możliwości oceny podobieństwa przedmiotu z Bródna

do omawianych w tekście „analogii”. W rzeczywistości nie zawsze są to dokładne odpowiedniki naszego zabytku. Na przykład, wymienione przez K. Musianowicz (MUSIANOWICZ 1956: 72) okucia z Hedesundy (pl. 18.3), z Nas na Gotlandii (pl. 18.4) i z grobu 643 z Birki (pl. 19.1), wszystkie – Szwecja, oraz Wolina (pl. 19.2) i byłej guberni włodzimierskiej⁶ (pl. 19.3), nie należą do tego samego typu, co okucie bródnowskie. Trzy pierwsze są bowiem zdobione schematycznie oddanymi ptasimi piórami, ponadto górna część okuć z Hedesundy i Birki jest inaczej ukształtowana: przybiera ona nie kształt haczyka, lecz owalnego występu lub zaokrąglonej wypustki. Na zabytku z Birki widać także linie i rombówate zagłębienie w środkowej partii korpusu ptaka, zauważamy też okręgi o bardzo małej średnicy. Trzewiki z Wolina, st. 4, i z grodziska sarskiego (gubernia włodzimierska) wyszły z gładkiej formy, brak bowiem na nich oczkowego wzoru. Ten drugi nie jest więc, jak pisała K. Musianowicz, bardzo podobny do zabytku z Bródna. Zabytków z motywem ptaka, lecz bez ornamentu oczek, jest zresztą więcej. Niektóre ostatnio opublikowano (KAZAKIEVIČIUS 1994: fig. 9). Nie jest też ścisłą analogią częściowo zachowane okucie z kurhanu 59 w Gniezdowie. Należy ono do zabytków, na których na sylwetce ptaka schematycznie zaznaczono pióra (THE ROAD 1996: 431, nr 431). Podobnie jest z innym okuciem z tegoż cmentarzyska, publikowanym już dawno przez Arnego i z okuciem z okolic Kijowa (pl. 19.4; cf. ARNE 1913: fig. 12, fig. 9).

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na jeszcze jedno okucie pochwy zdobione motywem ptasiej sylwetki, znajdujące się dziś w polskich zbiorach, choć pochodzące z Ukrainy. Jest to okaz z kolekcji Józefa Choinowskiego, znajdujący się dziś, podobnie jak przed wojną, w Muzeum Wojska Polskiego (numer inwentarza MWP 24168). Jest tam eksponowany na srebrnej pochwie, wraz z szabłą, czyli tak, jak został znaleziony. Zespół ten w rzadko spotykany sposób łączy zabytki o różnym pochodzeniu (wschodnia szabla, skandynawskie okucie). Sam trzewik to ciekawy przykład połączenia dwóch sposobów zdobienia: linie naśladujące pióra występują razem z czterema „oczkami” umieszczonymi na korpusie ptaka (pl. 20.2).

Od początku studiów nad tą kategorią zabytków zastanawiano się nad miejscem produkcji trzewików z postacią ptaka i ornamentem „oczek”. T. J. Arne nie znalazł dla motywu ptaka z rozpostartymi skrzydłami korzeni w ornamentyce okresu wędrówek ludów, przypuszczał, że mógł on zostać zaczerpnięty z południowego-

⁴ Według A. Nadolskiego miejscowość nosi nazwę Kic, a przedmiot znaleziono na grodzisku (NADOLSKI 1954:156) u P. Paulsen czytamy – Skietz (PAULSEN 1953)

⁵ Redakcji „Fasciculi Archaeologiae Historicae” bardzo dziękuję za udostępnienie zdjęć zabytków.

⁶ Według K. Musianowicz zabytek publikowany przez Arnego jako pochodzący z guberni włodzimierskiej ówczesnego Cesarstwa Rosyjskiego pochodzi z grodziska sarskiego (MUSIANOWICZ 1956:73).

wschodu (skąd – nie określił). Ale nie wątpił, że trzewiki wyrabiano w Szwecji; wniosek nasunął się po skojarzeniu formy z Birki i zabytku z Saljušik (ARNE 1913: 382). Birger Nerman pisał, biorąc pod uwagę orientalne motywy na niektórych trzewikach, że jedne typy powstały w Skandynawii, inne we wschodniej części Bałtyku, jeszcze inne na Rusi (NERMAN 1929: 95). Jak dotąd najbardziej czytelną wskazówką umożliwiającą zlokalizowanie warsztatu produkującego takie okucia jest odkrycie formy odlewniczej w Birce.

W literaturze trzewiki z sylwetką ptaka datowane są na X i, ewentualnie, początek wieku XI. W wypadku okuć, na których ptak ma zarysowane pióra jest to potwierdzone przez monety towarzyszące dwóm trzewikom w zespołach grobowych Birki (ARWIDSSON 1989⁷): w grobie 643 odkryto monetę arabską z lat 948/949 (oraz jedną nieokreśloną), w grobie 750 znalazły się monety z lat 894/859, 902/903 i 911/912 (oraz jeden denar rzymski i jedna arabska, nieokreślona moneta). Monetami na X w. jest również datowana warstwa „B” w Starej Ładodze, ale trzewik tam znaleziony również nie należy do typu „z oczkami” (pl. 20.3). Na X w. można także datować zespoły grobowe z trzewikami pochwy z miejscowości Upyna (grób 96) i Żasinas (grób 59, cf. pl. 20.4) i wiele innych. Jednak i tam znajdujemy okucia bez ornamentu oczkowego (KAZAKIEVIČIUS 1994: fig. 9). W tej sytuacji najrozsądniejsze wydaje się odwołanie do chronologii warstwy czarnej ziemi z Birki, gdzie – przypominam – znaleziono formę odlewniczą z negatywem „oczek”. Pomocne w datowaniu trzewików tego typu jest również datowanie cmentarzyska w Szestowicach. Dzięki występującym w kilku grobach monetom z lat 895/896 – 935/936 można stwierdzić, iż czas użytkowania nekropoli zamyka się między 1 połową, lub nawet ściślej, 1 ćwiercią X w., a przełomem X i XI w. Trzewik z ornamentem „oczkowym” znaleziono wraz z mieczem typu H, co może wskazywać na datowanie pochówku na 1 połowę X w. Szczęśliwym zbiegiem okoliczności drugi ze znalezionych w Szestowicach trzewików (z kurhanu 110) znaleziono wraz z monetą wybitą między 895/896 a 913/914 r., co pozwala na datowanie tego zabytku na środek X w.

Trzewiki pochwy mieczy z motywem ptaka i z ornamentem „oczkowym” nie są zabytkami występującymi często, ustępują pod tym względem innym rodzajom okuć o tej samej funkcji. Zaskakujące jest w tej sytuacji, iż jedyną formą odlewniczą, jaką dotąd odkryto, jest właśnie forma do wyrobu tak zdobionych przedmiotów.

Sądząc po drobnych, lecz widocznych różnicach między zabytkami, panowała duża dowolność w liczbie „oczek” i sposobie ich rozmieszczenia na powierzchni okucia. Także kształt sylwetki ptaka jest różny. Z faktu, że niektóre okazy nie mają otworu na nit można wyciągnąć wniosek, iż w takich wypadkach umocowanie do pochwy ułatwiał haczykowany zaczepek na górnym końcu okucia.

Zastanawiając się nad okolicznościami dostania się naszego zabytku do warstwy kulturowej na Starym Bródnie trzeba przypomnieć, iż został on znaleziony na osadzie przyrodowej. W najbliższej okolicy miejsca odkrycia nie natrafiono na inne części miecza lub pochwy, ani w ogóle na żadne militaria i przedmioty związane z wyposażeniem wojownika. Jeżeli zatem trzewik trafił do warstwy kulturowej, to stało się to w wyniku odpadnięcia okucia od pochwy. Założenie, że zagubiony został miecz, lub nawet sama pochwa (wraz z okuciem) jest raczej mało prawdopodobne. Należy zatem przyjąć, że okucie dolnej partii pochwy miecza znalazło się w ziemi zupełnie przypadkowo.

Trzewik z Bródna należy do grupy przedmiotów obcego pochodzenia, które znalazły się na Mazowszu dzięki funkcjonowaniu dalekosiężnych powiązań tej prowincji. Ze względu na rodzaj zabytku pod uwagę trzeba brać kontakty handlowe, jak i wydarzenia militarne, choć rozstrzygnięcie, o które z nich chodzi w tym konkretnym wypadku, nie jest łatwe. Przed laty K. Musianowicz stwierdziła: „Pochodzenia trzewika z Bródna Starego nie można szukać bezpośrednio w Skandynawii, lecz na Rusi, gdzie występują egzemplarze bardziej podobne i z którą Mazowsze utrzymywało zawsze żywe kontakty” (MUSIANOWICZ 1956: 73). Nie sądzę, by można było tak stanowczo wykluczyć skandynawskie (w sensie terytorialnym) pochodzenie zabytku, choć sam fakt związków Mazowsza z Rusią nie ulega wątpliwości. Rozstrzygnięcie tej kwestii nie jest obecnie możliwe. Pamiętajmy jednak o świadectwach obecności Skandynawów na szlaku wiślanym w ciągu X i w początkach XI w. Jednym z nich, bardzo sugestywnym, jest grób „kupca i wojownika” na cmentarzysku w nadwiślańskiej miejscowości Ciepłe pod Gniewem, słusznie ostatnio datowany na przełom X i XI lub 1 połowę XI w. (KARA 1998: 517-518). Wyjaśnienie okoliczności dostania się trzewika odkrytego na Bródnie w rejon ujścia Bugu do Wisły musi uwzględniać także funkcjonowanie równoleżnikowego szlaku biegnącego z Rusi, przez Mazowsze i przez Wielkopolskę na zachód (SUCHODOLSKI 1974). O jego znaczeniu świadczy też

⁷ W wyniku opublikowanych datowań zmodyfikować trzeba starsze określenia (cf. MÜLLER-WILLE 1976:138).

chyba wczesne objęcie jurysdykcją książęcą odcinka położonego już na północny-wschód od Bródna. Tak bowiem można, za Elżbietą Kowalczyk, wyjaśnić istnienie na wschód od grodziska w Starym Bródnie miejscowości o charakterystycznej nazwie Słupno (KOWALCZYK 1992), odległej od grodziska o 12 km.

Do grupy zabytków o podobnym charakterze znalezionych na wschód od Wisły⁸, w przestrzennym związku z biegami środkowej Wisły i Bugu, zaliczyć można kilka zabytków. Są to przedmioty wskazujące na jakiś rodzaj kontaktów z militarnym kręgiem „skandynawsko-ruskim”. Nie miejsce tu na ich dokładne przedstawienie,

warto jednak wymienić ciekawsze, mniej znane, nowo odkryte lub na nowo przeanalizowane. Należy do nich, na przykład, wąż wędzidła z grodziska w Szeligach, zgodnie z ostatnimi propozycjami Wojciecha Szymańskiego datowany na wiek X lub początek XI i poświadczający obecność w rejonie Szelig „...jeźdźca raczej nie biednego, bo używającego strojnego rzędu końskiego.” (SZYMAŃSKI, MOSZCZYŃSKI 1998: 108). Trzeba też zwrócić uwagę na ostrogę znaną na grodzisku w Klimach (GRODZISKA 1976: fig. 103b), część rękojeści miecza z grodziska w Huszlewie (odkrycie z 1996 r.).

⁸ Pomijam tu problem występowania zabytków „normańskich” w zachodniej części Mazowsza i w Polsce Środkowej. Został on obszernie omówiony przez T. Kiersnowską (1992). Nie zajmuję się również kwestią pochodzenia i datowania przedmiotów wchodzących w skład wyposażenia mazowieckich

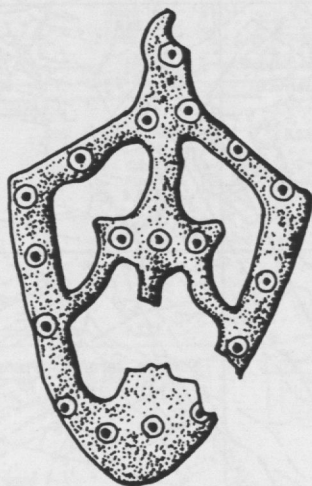
grobów z kamiennymi obstawami. Problem ten to osobne zagadnienie badawcze czekające na ponowną analizę, bowiem od opublikowania pracy Lechosława Rauhuta upłynęło już ponad ćwierć wieku (RAUHUT 1971).

Literatura

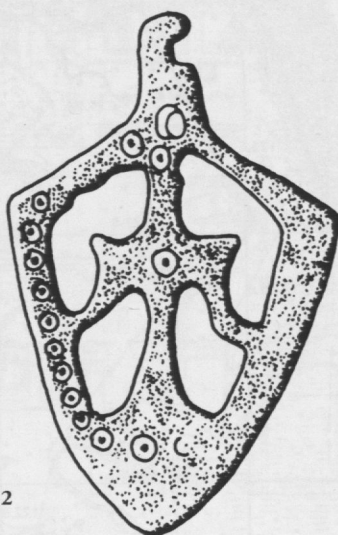
- ARNE T.
1913 *Einige Schwert-Ortbänder aus der Wikingerzeit*, in: *Opuscula Archaeologica Oscari Montelio Septuagenario Dedicata*, Sztokholm, p. 375-390
- ARWIDSSON G.
1989 *Die Münzen der Gräber von Birka*, in: *Birka II: 3. Systematische Analysen der Gräberfunde*, Stockholm
- BLIFELD D. I.
1977 *Davnorusski pamjatki Šestovici*, Kiiv
- CZARNECKI M.
1995 *Brodnia, Ząza, Skurcza*, Mazowsze 5, 1995, p. 45-50
- DULNICZ M.
1987 *Wczesnośredniowieczne stosunki osadnicze*, in: *Osadnictwo obszaru Warszawy na tle środowiska naturalnego (V w. p.n.e. – XII w. n.e.)*, J. Pyrgała ed., Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, p. 117-139
- GARNCARSKI J.
1996 *Ozdobne okucie pochwy miecza z wczesnośredniowiecznego skarbu z grodziska w Trzciniicy gm. Jasło, stanowisko 1*, *Sprawa* 48, 1996, p. 167-173
- GRODZISKA
1976 *Grodziska Mazowsza i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, I. Górka, L. Paderewska, J. Pyrgała, W. Szymański, L. Gajewski, Ł. Okulicz eds., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk
- KARA M.
1998 *Wczesnośredniowieczny grób uzbrojonego kupca z miejscowości Ciepłe na Pomorzu Gdańskim w świetle ponownej analizy chronologicznej*, in: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, H. Kočka-Krenz, W. Łosiński eds., p. 505-524
- KAZAKIEVIČIUS V.
1994 *Some Debatable Questions Concerning the Armament of the Viking Period in Lithuania*, *Fasciculi Archaeologiae Historicae* 7, 1994, p. 37-44

- KIERSNOWSKA T.
1951 *Gwizdek z grodziska wczesnośredniowiecznego w Bródnie Starym, pow. warszawski, Sprawozdania PMA 4, 1951, p. 107-109*
- 1992 *O pochodzeniu rodu Awdańców, in: Społeczeństwo Polski Średniowiecznej, vol. V, p. 57-72*
- KOCZOWNICY UKRAINY
1996 *Koczownicy Ukrainy. Katalog wystawy J. Chochorowski ed., Katowice*
- KORZUCHINA G. F.
1950 *Iz istorii drevnerusskogo orużija XI veka, SA 13, 1950, p. 63-94*
- KOWALCZYK E.
1992 *Nazwy obronne typu Słup, Zawada, Samborza, Warszawa*
- KULAKOV W. I.
1985 *Kultsymbole und Kriegemblemate aus dem Baltikum, aus Skandinavien und Osteuropa im 10. und 11. Jahrhundert, in: Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 13, p. 53-64*
- KULISIEWICZ M.,
MIŚKIEWICZ J.
1976 *Warszawa-Bródno Stare, InfArch, Badania 1975, p. 222-223*
- LIPIŃSKA O.,
MAŁACHOWSKA S.
1994 *Warszawa-Bródno Stare. Grodzisko „Zagórki” st. 15 AZP 55-67/16, InfArch, Badania 1975, p. 222-223*
- MUSIANOWICZ K.
1950 *Chata z podcieniem odkryta w osadzie podgrodowej w Bródnie Starym, pow. warszawski, Sprawozdania PMA 3, 1950, p. 175-184*
- 1951a *Skrzynia na zboże z godziska „Zagórki” w Bródnie Starym, pow. warszawski, Sprawozdania PMA 4, 1951, p. 97-105*
- 1951b *Koło od wozu i łyżka-czerpak znalezione w chacie na Bródnie Starym, pow. warszawski, Sprawozdania PMA 4, 1951, p. 115-123*
- 1953 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Bródnie Starym k. Warszawy za rok 1952. MatWczes 3, 1953, p. 54-58*
- 1956 *Gród i osada podgrodowa w Bródnie Starym koło Warszawy, MatWczes 6, 1956, p. 7-93*
- 1963 *Osada podgrodowa w Warszawie-Bródnie Starym w świetle badań 1961 r., WiadA 29, 1963, p. 235-249*
- 1964 *Wyniki badań prowadzonych w 1962 r. na osadzie podgrodowej w Warszawie-Bródnie Starym, WiadA 30, 1964, p. 258-262*
- 1965 *Osada podgrodowa w Warszawie-Bródnie Starym, WiadA 31, 1965, p. 203-215*
- MÜLLER-WILLE M.
1976 *Das Bootskammergrab von Haithabu [Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu, Bericht 8], Neumünster*
- NADOLSKI A.
1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku, Acta Archaeologica Universitatis Lodzensis 3*

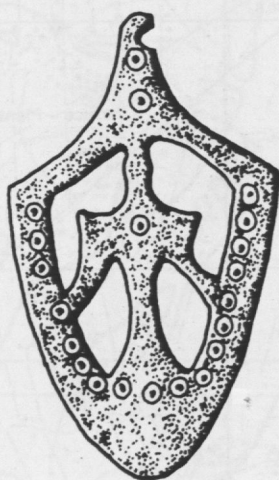
- NERMAN B.
1929 *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit, Stockholm*
- PAULSEN P.
1953 *Schwertortbänder der Wikingerzeit, Stuttgart*
- PIOTROWSKA B.
1995 *Konserwatorski rzut oka na archeologię Warszawy, Mazowsze 5, 1995, p. 39-44*
- RAUHUT L.
1951 *Forma odlewnicza z grodziska w Bródnie Starym, pow. warszawski, Sprawozdania PMA 4, 1951, p. 111-113*
- 1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu, MatWczes 1, 1971, p. 435-653*
- RAVDONIKAS V. I.
1949 *Staraja Ladoga, SA 11, p. 5-54*
- SUCHODOLSKI S.
1974 *Podsumowanie, in: M. Dekówna, J. Reyman, S. Suchodolski, Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Zalesia powiat Słupca, vol. II, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, p. 157-185*
- SZYMAŃSKI W.,
MOSZCZYŃSKI W. A.
1998 *Najmłodsza faza grodziska w Szeligach (X-XII w.), in: Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w dorzeczu Słupianki, pod Płockiem, Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i materiały 1, M. Dulinicz ed., p. 99-108*
- THE ROAD
1996 *The Road From The Varangians To The Greeks And From The Greeks... Catalogue of The Exhibition, Moscow*
- ŻAK J.
1963 *„Importy” skandynawskie na ziemiach zachodniostowiańskich od IX do XI wieku (część katalogowa), Poznań*
- 1967 *„Importy” skandynawskie na ziemiach zachodniostowiańskich od IX do XI wieku (część analityczna), Poznań*

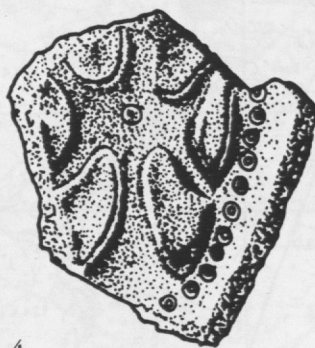
1

2

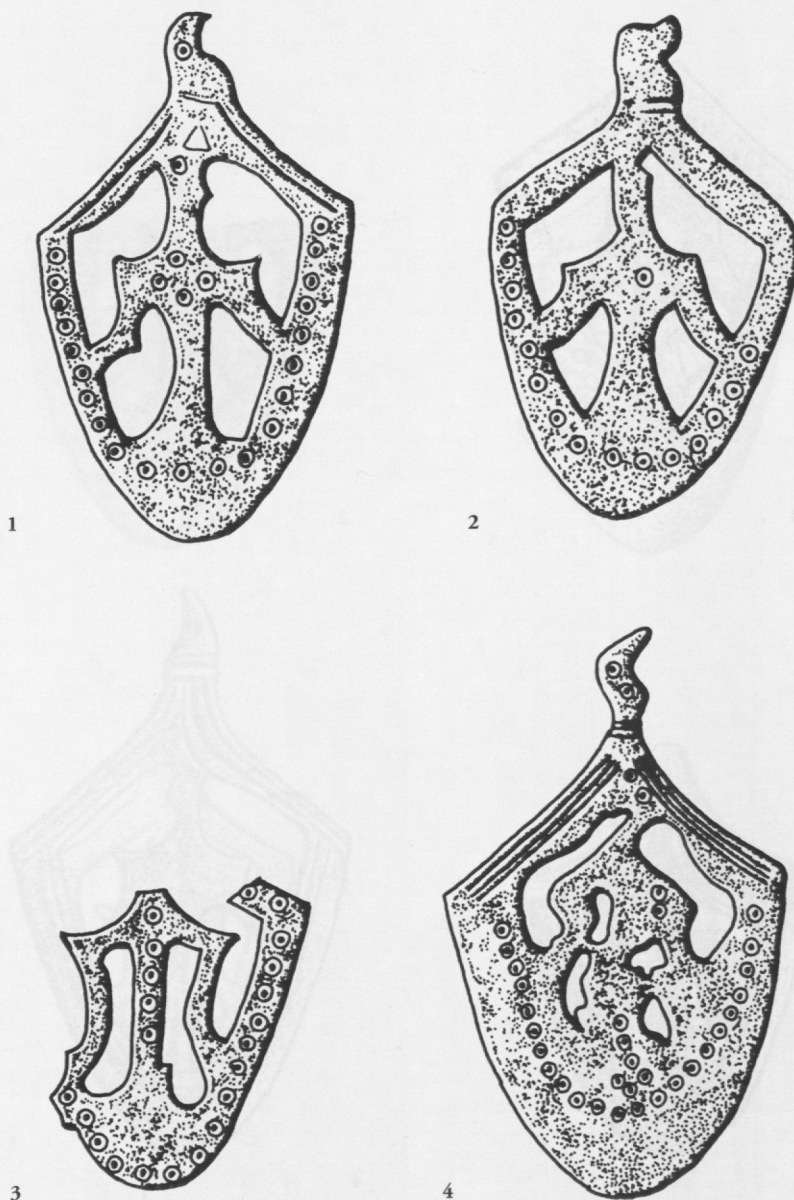

3

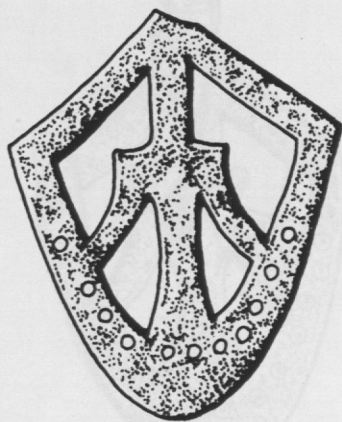

4

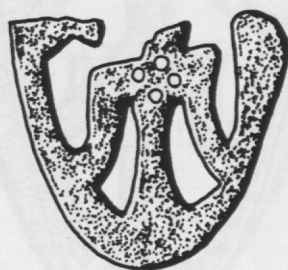

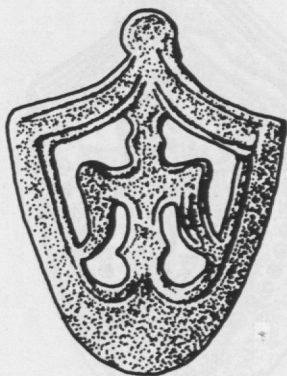
Trzewiki pochew miecza: 1 - Tönja (Estonia); 2 - Åstad (Szwecja); 3 - Skic (Polska); 4 - Paragaudis (Litwa) (wg Paulsena 1953 (1,2);
 Žaka 1963 (3); Kazakievičiusa 1994(4)).

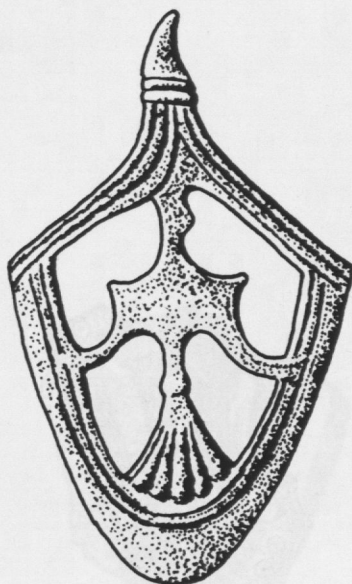
1

2

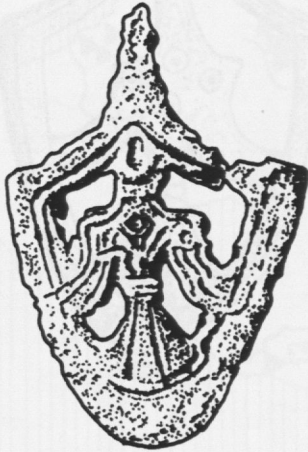

3

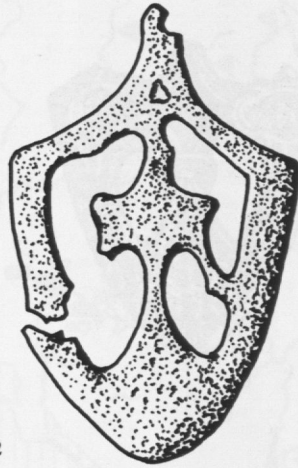

4

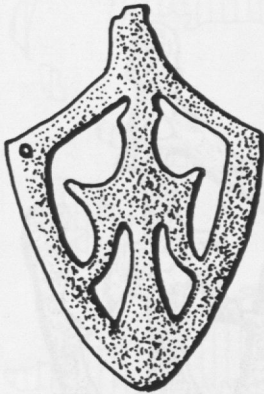

1

2

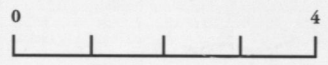
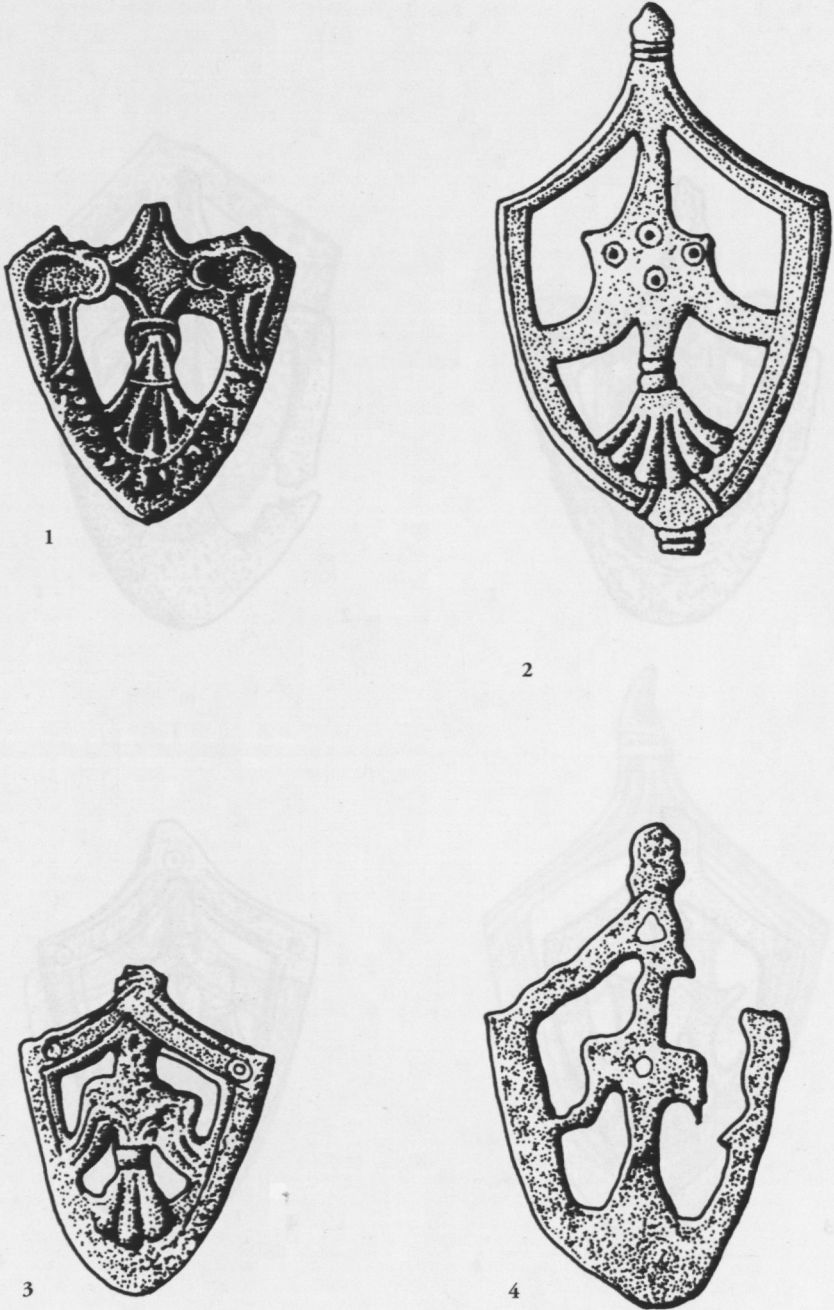
3

4

Trzewiki pochew miecza: 1 - Birka (Szwecja), grób 643; 2 - Wolin; 3 - gubernia włodzimierska (Rosja); 4 - gubernia kijowska (Rosja)
(wg Arbmana 1949 (1), Żaka 1963 (2), Arne 1913 (3 i 4)).

Trzewiki pochew miecza: 1 - Gniezdowo (Rosja); 2 - kolekcja Choynowskiego (zabytek z Ukrainy); 3 - Stara Ładoga (Rosja); 4 - Ząsinas (Litwa), grób 59 (wg Arne 1913 (1), Paulsena 1953 (2), Ravdonikas 1949 (3); Kazakievičiusa 1994 (4)).

1

2

1. Kopiec Tatarski w Przemyślu: monumentalny grób nakurhanowy typu wodzowskiego z okresu plemiennego, czy "tylko" wzgórze legend i nieodgadnionych tajemnic?. (Fot. A. Buko).
2. Trzewik pochwy miecza z Warszawy - Starego Bródna (skala 1:1).